

ЁШЛАРНИ АХЛОҚИЙ, ЭСТЕТИК ТАРБИЯЛАШДА ЎЗБЕК ХАЛҚ ЧОЛҒУ АНСАМБЛЛАРИ ВА ОРКЕСТРЛАРИНИНГ ЎРНИ

А.Нурмухамеджанов

Фар.ДУ санъатшунослик факультети

Вокал ва чолғу ижрочилиги кафедраси катта ўқитувчиси

nurmuhammadjonov@pf.fdu.uz

И. Рустамов

Фар.ДУ Санъатшунослик факультети

Вокал ва чолғу ижрочилиги кафедраси ўқитувчиси

АННОТАЦИЯ

Ушбу мақолада ёшлар тарбиясида ўзбек халқ чолғу оркестрлари ва ансамблларининг ўрни ва аҳамиятига эътибор берилган. Яъни оркестр ёки ансамблга қатнашган ёшларнинг жамоавийликка, дўстлик, биродарлик руҳида тарбияланишига урғу берилиб, мусиқа инсон ҳаётида муҳим ўринга эга эканлиги очиқ берилган.

Таянч иборалар: Оркестр, ансамбл, жамоавий ижро, инновация, созлар, қобуз, чиндовул, ногора, мавсумий байрамлар.

АННОТАЦИЯ

В этой статье образование молодежи раскрывается роль и значение узбекских народных музыкальных оркестров и ансамблей. Иными словами, подчеркивается, что молодежь, участвующая в оркестре или ансамбле, воспитывается в духе коллективизма, дружбы и братства, раскрывается важное место музыки в жизни человека.

Ключевые слова: оркестр, ансамбль, групповое исполнение, новаторство, лирика, гонг, чиндовул, барабан, сезонные праздники.

ABSTRACT

In this article, youth education the role and importance of Uzbek folk musical orchestras and ensembles is revealed. In other words, it is emphasized that young people participating in the orchestra or ensemble are brought up in the spirit of teamwork, friendship, and brotherhood, and it is revealed that music has an important place in human life.

Key words: Orchestra, ensemble, group performance, innovation, lyrics, gong, chindovul, drum, seasonal holidays.

КИРИШ

Ёшлар-халқимизнинг асосий таянчи ва суянчи. Кенг кўламли ислохатларимизни самарали амалга оширишда улар ҳал қилувчи куч бўлиб майдонга чиқмоқда. Айнан замонавий билим олган, илғор касб-хунарларни, инновацион технологияларни, хорижий тилларни пухта эгаллаган ўғил-қизларимиз мамлакатимизни янада тараққий эттиришда етакчи ўрин тутди. Маълумки, ёшлар янгича фикрлашга, янги-янги ғояларни дадил ўртага ташлаб, уларни амалга оширишга, муаммоларни ижодий ва ностандарт ёндашувлар асосида ҳал этишга мойил бўлади. Шунинг учун ҳозирги кунда ёш авлод вакиллари билан олиши, илм-фан, инновациялар, адабиёт, санъат ва спорт соҳасидаги истеъдод ва салоҳиятини юзага чиқариши, уларнинг жамиятимизнинг ижтимоий-сиёсий ҳаётида фаол иштирок этиши учун барча шароитларни яратишга устувор аҳамият бермоқдамиз.¹

Ўзбек халқ чолғулари оркестри ва ансамбллари ҳақида фикр юритишдан олдин унинг келиб чиқиш тарихига мурожаат қилиш мақсадга мувофиқдир. Ўзбек халқ чолғулари оркестри ташкил қилинишидан аввал, маълум бир халқ чолғулар асосида ўзига хос мусиқий ансамбллар ташкил топган. Улар ўзининг кўп асрлик тараққиёти давомида ўзига хос хусусиятларини сақлаб қолган. Ана шу ўзига хослик туфайли най, сурнай, танбур, дутор, рубоб, ғижжак, қобуз каби созлар анъанавий шаклларда бизгача етиб келди.

Халқ чолғулари Марказий Осиё аҳолисининг турмуши ва меҳнат фаолиятига сингиб, инсон фаолиятининг ажралмас таркибий қисмига айланди. Чолғулар жўрлигида кўшиқ, ўйин ва куйлар халқнинг катта-катта маросимлари ва оилавий байрамларида ижро этилган. Байрамлар кўпроқ йил фасллари билан боғлиқ бўлган. Марказий Осиёда “Наврўз”, “Лола сайли”, “Ҳосил байрами”, “Қовун сайли”, “Узум сайли” каби мавсумий байрамларда халқ чолғуларидан ташкил топган ансамбллар ўзларининг чиқишлари билан қатнашганлар. Бундай оммавий байрамларида халқ чолғу ансамбллари, хонанда ва созандалар ҳамда раққосалар фаол иштирок этишган. Байрамларда, маданий маросимларда айниқса, карнай, сурнай, доира, ноғора ва чиндовул² каби урма зарбли мусиқа чолғулари кенг қўлланилган. Халқ рақслари аслида қош ўйини, елка ўйини, бош ўйини кабиларни ўз ичига олган.

¹ Янги Ўзбекистон Ш.Мирзиёев Т- 57-бет

² Чиндовул – ўзбек ва тожик халқларида дубулға шаклидаги, бир томони тери билан қопланган урма чолғу. Ўзбекистон миллий энциклопедияси давлат илмий нашриёти. 9-том. 2005. –Т.: -Б. 623

Оркестр – юнонча сўздан олинган бўлиб, театрда сахнанинг олд майдончаси деган маънони билдиради. Шунингдек, оркестр – турли мусиқа чолғу асбобларини чалувчилардан тузилган ва улар учун яратилган асарларни биргаликда ижро этувчи созандалар жамоаси ҳамдир.

МУҲОКАМА ВА НАТИЖАЛАР

Мамлакатимизда созларнинг турлари ва тузилишларига кўра, оркестрлар симфоник, халқ чолғулари, камер, пуфлама, торли чолғулари, эстрада, жаз оркестрлари фаолият олиб борадилар.

Оркестр ижроси орқали таралган мусиқа тўлақонли жозибали ва ҳар томонлама мукамал бўлиб, ёшларнинг мусиқий тафаккурини янада ривожланига ёрдам беради. Ижро қилинаётган товушларни идрок қилиш имкониятига эга бўладилар.

Якка чолғулардан эшитилган ёки ансамбль ижросидаги мусиқаларга нисбатан оркестр орқали эшитилган мусиқа ўртасида катта фарқ бор. Чунки оркестрнинг ўз ички имкониятлари, яъни диапазонининг кенглиги, турли тембрлари уйғунлашган чолғуларнинг мусиқа характери ва мазмунини бастакор истаганидек қилиб ифодалаб бериши юқоридаги фикримиз далилидир. Оркестр қатнашчиси эса кўповозликва ансамбль бўлиб бир-бирини эшитиб чалишга, яъни ҳамкорликка ўрганади. Бошқача қилиб айтганда оркестр жамоатчилиikka ҳамжихатликка ўргатади.

Президентимиз Шавкат Мирзиёев “Шарқ тароналари” ўн иккинчи халқаро фестивалининг очилишига бағишланган тантанали маросимдаги табрик сўзида таъкидлаганидек, - “Сайёрамизда турли келишмовчиликлар ва қарама-қаршиликлар, уруш ва низолар авж олган таҳликали замонда, одамзод тобора ўз дунёсига ўралиб бораётган бир шароитда мусиқа инсонга инсонлигини эслатиб, унинг қалбида келажакка умид ва ишонч уйғотади³.

Мусиқа санъати маданий феномен сифатида янги авлодни тарбиялаш ва камолга етказиш борасида чексиз имкониятларга эгадир. Санъат билан ошно бўлган ёшларнинг хаётга бўлган муносабати, миллий урф-одат ва умумбашарий қадриятларга ҳурмати баланд бўлади. Шу маънода, мусиқа ҳеч нарса билан ўлчаб, солиштириб бўлмайдиган беқиёс илоҳий таъсир кучига эга десак, айни ҳақиқатни айтган бўламиз” дея таъриф бердилар.

Мусиқий ривожланиш шахсининг умумий ривожланишига ўрнини ҳеч нарса билан боса олмайдиган таъсир кўрсатади: эмоционал (ҳиссий) соҳа

³ Мирзиёев Ш.М. Миллий тикланишдан миллий юксалиш сари. –Т.: Ўзбекистон. НМИУ. 4-том. 2020. –Б. 344

шаклланади, тафаккур такомиллашади, бола санъат ва хаёт гўзаллигига нисбатан сезгир бўлади. Муסיқа билан мунтазам шуғулланадиган инсонларда ижодий тасаввур, олдиндан ҳис қилиш, кенг тафаккурга эгалик сингари ижодкорлик белгилари бошқаларга нисбатан ривожланган бўлади.

Муסיқий тарбия, муסיқий фаолият эстетик тарбиянинг асосий таркибий қисмларидан бири сифатида баркамол авлодни тарбиялашда етакчи ўрин тутадиган йўналишлардан бири саналади. Унинг бола тарбиясидаги роли, муסיқа моҳиятига кўра, бевосита мазмунига кўра эмоционал. Б.М.Теплов таъкидлаганидек, гўзал хусусиятларига кўра муסיқа эмоционал билишга айланади ва инсоннинг, айниқса болаликда, эмоционал ҳис- туйғулари ривож учун ҳеч нима билан тенглаштириб бўлмайдиган имкониятлар яратади.

Оркестр ёки ансамбл жамоаси бўлиб ижро этиш мураккаб психологик-физиологик жараён ҳисобланади. Муסיқа дарсларида оркестр ёки ансамбль фанлари ўқувчиларни ахлоқий-эстетик тарбияси учун ўқитишнинг энг самарали шаклидир. Оркестр бўлиб куй ижро этиш талабаларнинг эътиборини кучайтиради, хотираси, нота ўқиш қобилиятларини, муסיқий саводхонлигини ўстиради. Чет эл композиторларини куй ва асарларни ижро этганда бошқа халқларни руҳияти уларни яшаш турмуш тарзи, маданиятидан боҳабар бўлади.

Оркестрда ёки ансамблда ижро этиш фанлари муסיқа фанлар орасида муҳим аҳамият касб этади. Айниқса оркестр машғулотларида талабанинг диққат-эътибори, онглилиги ва фаоллиги ошади, муסיқий хотираси яхши ривожланади ва ўрганган куйларини ижро этганда, завқланиш ҳисси пайдо бўлади. Асар ижросида, ижодий-ижрочилик ҳамкорлик кучаяди ва дўстона жамоага бирлашади. Асарни маъноси ва муסיқа оҳангини чуқур идрок этадилар ва куй мазмуни орқали хаётни ўрганадилар. Айнан оркестр малакалари воситалари орқали ёқимли ва оҳангдош, соф, кўповозлик гармоник оҳангларга эришиш мумкин.

Тадқиқотлар шуни кўрсатадики, жамоавий ижро, яъни оркестр, хор, ансамблларда ижро этувчилар орасида жинсий ва маъмурий жавобгарликка тортилиш кўрсаткичлари икки баробар кам қайд этилишини, ўрганишлар агарда оркестр ва хор жамоаларига ёки турли ижодий тўгаракларга аҳолининг атиги 5 фоизи қамраб олинганда ҳам мамлакатнинг умумий маданий даражаси кескин ошиши мумкинлигини кўрсатмоқда. Оркестр, ансамбль ва хор жамоасида ижро этиш ёшларнинг чекиш, спиртли ичимликлар, гиёҳванд моддалар истеъмол қилиш, ижтимоий зўриқиш даражасини пасайтириш имконияти мавжуд. Шу боис санъатнинг бу турлари бугунги кунда қатор

давлатлар, жумладан АҚШ, Германия, Австрия, Россия, Италия, Швеция, Чехия, Венгрия, Жанубий Корея, Хитой, Индонезия, Малайзия ва Вьетнамда кенг ривож топиб бормокда.

ХУЛОСА

Бугунги кунга келиб, муסיқа санъатининг мазкур турларига бўлган қизиқиш камайган. Бунинг сабаби умумтаълим мактабларида соҳа мутахассисларининг етишмаслиги, борлари ҳам ўз ишларига совуққонлик билан қарашлари оқибатида талаба- ёшларда жамоавий кўп овозлик ижро ҳақидаги тассавурнинг мавжуд эмаслигидир. Ушбу масалани ижобий ҳал этиш учун аввало, олий таълим муассасалари санъатшунослик факультетларида оркестр ва инструментровка, оркестр дирижёрлиги фанларини чуқурроқ ўргатишни йўлга қўйиш, шунингдек, умумтаълим мактаблари, болалар муסיқа ва санъат мактаблари ўқувчилари ўртасида оркестр ва ансамбл ижрочилик танловларини ўтказиш, “Баркамол авлод” болалар ижодий марказларида оркестр, ансамбл, хор тўгараклари фаолиятларини кучайтириш зарур. Бунинг учун жойлардаги таълим муассасаларида фортепьяно, миллий чолғу созларини янгилаш, борларини таъмирлаб, фойдаланиш учун яроқли ҳолга келтириш мақсадга мувофиқ бўлар эди.

Оркестр ижроси орқали талаба-ёшларда жамоа билан ишлаш, кўпчиликини ҳурмат қилиш, ўзбек ва жаҳон композиторлари асарларини ўрганиш орқали халқлар билан маданий ҳамкорлик, дўстлик, биродарлик, инсонпарварлик руҳида тарбиялаш каби фазилатлар ривожланади.

REFERENCES

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 17 ноябрдаги “Ўзбек миллий мақом санъатини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Қарори.
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг фармони “Маданият ва санъат соҳасининг жамият ҳаётидаги ўрни ва таъсирини янада ошириш чора-тадбирлари тўғрисида” Тошкент шаҳри 2020 йил. 26 май.
3. Ниғматов Р.Н. Ҳаваскорлик чанг ансамбли ва оркестрини ташкил қилиш ва улар билан ишлаш методикаси. Тошкент. 1980.
4. Нағмаи ниёгон таҳқиқ ва таҳияи Ражабов. А. Душанбей. Адиб. 1988 й. 124 б
5. Абдуллаев С. Народные музыкальные инструменты Азербайджана. Баку. 1972 г.14с.

6. Семёнов А.А. Средне-азиатский трактат по музыке Дарвеш Али. Ташкент.1946г.18стр.
7. Хайруллаев М.М. “Фаробий” Тошкент 1963й.176 б.
8. Маллаев Н.М. ўзбек адабиёти тарихи. Тошкент 1965й 94 б.
9. Навоий.А. Танланган асарлар. Жилд.Ш.1948й. 112-113б.
10. Бобурнома. Тошкент 1958й. 12б.
11. Васильев Ф,Н. Қашқар рубоби учун гамма ва арпеджио аппликатураси. Тошкент. Ўқитувчи. 1978 й.
12. Зуфаров Б. “Ўзбек миллий чолғу асбоблари” Тошкент 1982й.
13. Ражабов.И. Мақом масалаларига доир. Тошкент.1963й.17б.
14. Ливиев А. “Рубоб оркестрини ташкил этиш методикаси” Тошкент.Ўқитувчи. 1978й. 13б.
15. Дўстов С.Д “Ҳаваскорлик рубобчилар ансамбли ва оркестрини тузиш” Тошкент.1984й.
16. Эргашев Э.З. “Ҳаваскорлик афғон рубобчилари ансамблини тузиш” Тошкент. 1985й 24б.
17. Расултоев Ж. “Дутор ва бадий ҳаваскорлик” Тошкент 1988й.
18. Фитрат “ўзбек классик музикаси ва унинг тарихи” Тошкент. 1993й. 93б.23. Гиенко Б,Ф. Инструментовка (ўзбек халқ чолғу асбоблари оркестри учун) Издательство “Ўқитувчи” Ташкент. 1970
19. Петросянц А.И. Инструментоведение Узбекские народные инструменты Ташкент. Уқитувчи 1980.
20. Нурматов.Ҳ. Ўзбек халқ музикаси Тошкент. Ўқитувчи. 1996й.
21. O'zbekiston Respublikasi mustaqilligining 29 yilligi munosabati bilan Prezidentimiz SHavkat Mirziyoev tantanali tabrik nutqi.
22. SH.M.Mirziyoyevning 2017 yil 17-noyabrdagi “O'zbek milliy maqom san'atini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida” gi qarori.
23. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti SHavkat Mirziyoyevning 3 aprel kuni yoshlar ta'lim-tarbiyasi uchun qo'shimcha sharoitlar yaratish, xotin-qizlar bandligini oshirishga qaratilgan kompleks chora-tadbirlari.
24. “Navodir ush-shabob”. 4-jild. 85-g'azal. 64-bet.
25. Karimov I.A. “Istiqlol va ma'naviyat” T.: “O'zbekiston”, 1994 y.
26. Mannopov, S., Karimov, A., Qurbonova, B., & Dilobar, J. (2022, February). THE EMERGENCE AND DEVELOPMENT OF MUSIC. In *Archive of Conferences* (pp. 49-52).

27. Mannopov, S., Karimov, A., Qurbonova, B., & Dilobar, J. (2022, February). THE EMERGENCE AND DEVELOPMENT OF MUSIC. In *Archive of Conferences* (pp. 49-52).
28. Mannopov, S. (2004). Uzbek folk music culture.(Study guide) Tashkent. *New Age Generation*.
29. Маннопов, С. (2018). Навобахш оҳанглар. Т.: *IJOD-PRESS* намуриёти.
30. Маннопов, С. У. Л. Т. О. Н. А. Л. И. (2004). Ўзбек халқ мусиқа маданияти. *Янги аср авлоди*.
31. Маннопов, С. (1852). Ходжи Абдулазиз Абдурасулов (1852-1936).
32. Abdusattorov, A. About Makom Melodies Adapted for Orchestra of Uzbek Folk Instruments. *International Journal on Economics, Finance and Sustainable Development*, 2(11), 28-30.
33. Kurbanova, B., Khurshid, M., & Tokhirjon, S. (2022, May). THE ROLE AND IMPORTANCE OF A SYSTEMATIC APPROACH TO TEACHING IN THE FINE ARTS. In *Archive of Conferences* (pp. 105-107)
34. Kirgizov, I., Imyaminovich, K. I., Nurmammedjanov, A., Sotvoldievich, S. B., Mamasodikovna, N. M., & Juraevna, A. S. (2021). The Pleasure of Singing, Listening and Understanding Navoi. *Annals of the Romanian Society for Cell Biology*, 2410-2413.
35. Kirgizov, I., Kirgizov, I., Najmetdinova, M., & Atabayeva, S. (2022, February). THE GENESIS OF THE DEVELOPMENT OF MUSIC CULTURE. In *Archive of Conferences* (pp. 57-60).
36. Namozova, D. T. (2021). MUSIQA DARSLARIDA O'QUVCHILARNI KREATIVLIK HAMDA ERKIN TAFAKKURINI SHAKLLANTIRISHNI TASHKIL ETISH. *Scientific progress*, 2(2), 1313-1315.
37. Dilorom, N., & Tohirovna, A. Z. (2022). BRAYL NOTA TIZIMINING MUSIQA TA'LIMIDAGI ILK QADAMLARI. *Science and innovation*, 1(C2), 36-38.
38. Mannopov, S., Karimov, A., Ataboeva, S., Ergashev, A., & Usmanova, S. (2021). Development Of Symphonic Music in Uzbekistan. *Journal of Pedagogical Inventions and Practices*, 2(2), 53-56.
39. Ergashev, A., Ataboyeva, S., Djalalova, N., & Usmonova, S. (2021). THE ROLE OF COMPOSERY IN THE ART OF NATIONAL SINGING. *Galaxy International Interdisciplinary Research Journal*, 9(12), 863-867.